

آسیب شناسی رفتار
کارگزاران با مردم از دیدگاه نهج البلاغه

میثم کهن ترابی

کهن‌ترابی، میثم.
آسیب‌شناسی رفتار کارگزاران یا مردم از دیدگاه نهج البلاغه / میثم کهن‌ترابی. - مشهد: بنیاد پژوهشهای
اسلامی، ۱۳۹۳.
۲۱۲ ص.
ISBN 978-964-971-825-5

فیبا.
۱. علی بن ابی‌طالب (علیه السلام)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - دیدگاه درباره مردم (حقوق اساسی).
۲. علی بن ابی‌طالب (علیه السلام)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - دیدگاه درباره سیاست و حکومت. ۳. علی
بن ابی‌طالب (علیه السلام)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - دیدگاه درباره دولت. ۴. اسلام و دولت
الف. بنیاد پژوهشهای اسلامی. ب. عنوان.
۱۳۹۳ ک ۹ / م ۴۳ / ۲۸ BP
کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
۲۹۷ / ۹۵۱۵
۳۵۸۰۶۷۴

آسیب‌شناسی رفتار کارگزاران یا مردم از دیدگاه نهج البلاغه

میثم کهن‌ترابی
ویراسته حسن نجفی محقق
چاپ اول: ۱۳۹۳ / ۱۰۰۰ نسخه، وزیری
قیمت ۸۵۰۰۰ ریال
چاپ: دقت

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵
مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳
فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی. مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۲، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

مقدمه	۹
-------	---

فصل اول

کلیات	۱۵
جایگاه و نقش کارگزاران در نظام اسلامی	۱۷
ضرورت شناخت آسیب‌های رفتاری کارگزاران	۲۱
اهداف و دستاوردهای شناخت آسیب‌های کارگزاران در نظام اسلامی	۲۴
جلوگیری از نابودی جامعه و حفظ و بقای نظام اسلامی	۲۴
جلوگیری از تغییر فرهنگ صحیح اسلامی و عمومی جامعه	۲۵
جلوگیری از دین‌زدگی و اعتقاد مردم به سکولاریسم	۲۸
اعتماد مردم به حکومت و همکاری با نظام اسلامی	۲۹

فصل دوم

آسیب‌های رفتار کارگزاران با مردم از نگاه نهج‌البلاغه	۳۱
درآمد	۳۱
خودرأیی	۳۱
نمونه‌هایی از مشورت نکردن	۳۴
ویژگی‌های مشاوران	۳۴
بی‌صدافتی با مردم	۳۶
پیامدهای بی‌صدافتی کارگزاران	۴۰
ناسازگاری در گفتار و رفتار	۴۰
بی‌توجهی به شایسته‌سالاری در انتخاب دستیاران	۴۲

- ۴۷..... افزون خواهی، رفاه زدگی و بی توجهی به محرومان
- ۵۶..... راهکارهای امام علی علیه السلام برای رسیدگی به امور محرومان
- ۵۹..... خشونت گرایی و تند خویی
- ۶۸..... محدود کردن فضای نقد و طرد اندیشه ها

فصل سوم

- ۷۵..... علل آسیب پذیری کارگزاران در رفتار با مردم از نگاه نهج البلاغه
- ۷۵..... درآمد
- ۷۶..... بی تقوایی
- ۸۰..... نداشتن درک صحیح از جایگاه و نقش خود در نظام اسلامی
- ۸۰..... نگاه امام علی علیه السلام به حکومت
- ۸۸..... فاصله گرفتن از مردم
- ۹۴..... نا آگاهی از واقعیات جامعه و مطالبات مردم
- ۹۷..... قدرت طلبی
- ۱۰۲..... غرق شدن در تمتعات دنیوی
- ۱۰۷..... نظارت نکردن صحیح و دقیق بر عملکرد کارگزاران
- ۱۱۰..... آسیب های ناشی از نظارت نکردن
- ۱۱۱..... خیانت در امانت
- ۱۱۱..... خشونت ورزی با مردم
- ۱۱۲..... نبود مقابله قاطع با متخلفان
- ۱۱۳..... تنبیه و توبیخ و قاطعیت در برابر متخلفان
- ۱۱۴..... آفت های مقابله نکردن قاطع با متخلفان

فصل چهارم

- ۱۱۸..... راه های پیشگیری از بروز آسیب های کارگزاران در نهج البلاغه
- ۱۱۸..... درآمد
- ۱۱۸..... توجه به شایستگی و تخصص در انتخاب کارگزاران
- ۱۲۳..... نظارت دقیق و صریح بر رفتار و عملکرد کارگزاران
- ۱۲۴..... ضرورت نظارت بر عملکرد کارگزاران

۱۲۶	شیوه نظارت و بازرسی از منظر امام علی (ع)
۱۲۶	نظارت آشکار و علنی
۱۳۰	نظارت پنهانی
۱۳۴	نظارت مردمی
۱۳۹	مردم، بهترین ناظران حکومت
۱۴۰	ویژگی های بازرسان
۱۴۱	بهره گرفتن صحیح از ابزار تشویق و تنبیه
۱۴۳	اصول تنبیه و تشویق کارگزاران از نگاه امام علی (ع)
۱۴۴	ارزشیابی صحیح
۱۴۴	دوری از تبعیض و رعایت عدالت در تشویق و تنبیه
۱۴۵	نسبت ندادن تلاش یا خطای کسی به دیگری
۱۴۶	افراط و تفریط نکردن در تشویق و تنبیه
۱۴۷	تحمیل نکردن هزینه های سنگین برای تشویق
۱۴۸	تشویق نیکوکار، مجازات متخلف است
۱۴۸	دقت کردن در مراتب تنبیه
۱۴۹	نمونه هایی از تشویق در حکومت حضرت علی (ع)
۱۵۱	تعامل صادقانه و شفاف کارگزاران با مردم
۱۵۲	جایگاه مردم در حکومت اسلامی از نگاه نهج البلاغه
۱۵۳	راه های ایجاد تعامل صادقانه با مردم
۱۵۳	ارتباط همیشگی و بی واسطه با مردم
۱۵۵	رسیدگی به مشکلات مردم
۱۵۵	شفاف سازی امور برای مردم
۱۵۸	انتقادپذیری کارگزاران و درک واقعیات جامعه
۱۵۸	مفهوم نقد و نصیحت
۱۵۹	تفاوت انتقاد با عیب جویی
۱۵۹	اهمیت و ضرورت انتقاد و انتقادپذیری
۱۶۰	امام علی (ع) و انتقادپذیری
۱۶۱	توصیه های امام علی (ع) به کارگزاران درباره انتقادپذیری
۱۶۲	آثار انتقاد و انتقادپذیری

۱۶۴.....	ویژگی های انتقاد صحیح
۱۶۵.....	آگاه کردن مردم از حقوقشان ووظایف کارگزاران
۱۶۶.....	تبیین وظایف کارگزاران در عهدنامه مالک اشتر
۱۶۷.....	جمع آوری مالیات و در نظر گرفتن اوضاع مردم
۱۶۸.....	جهاد با دشمن
۱۶۸.....	اصلاحات
۱۶۹.....	عمران و آبادانی شهرها
۱۷۰.....	گسترش عدالت
۱۷۱.....	مردم داری
۱۷۱.....	آثار مثبت رعایت شدن حقوق مردم
۱۷۲.....	آثار منفی رعایت نشدن حقوق مردم

فصل پنجم

۱۷۴.....	راه های مقابله با آسیب های کارگزاران در رفتار با مردم
۱۷۴.....	درآمد
۱۷۶.....	تذکر و تنبیہ
۱۷۶.....	تذکر امام به وائی فارس
۱۷۷.....	تذکر امام به عثمان بن حنیف
۱۷۹.....	تذکر امام علی علیه السلام به شریح بن حارث، قاضی کوفه
۱۸۱.....	نامه امام به کمیل بن زیاد نخعی
۱۸۲.....	تهدید کردن کارگزاران و بازگویی عواقب سخت انحراف به آن ها
۱۸۳.....	تهدید کردن ابن عباس به سبب خشونت ورزی وی با قبیلہ بنی تمیم
۱۸۴.....	تهدید کردن زیاد بن ابیه به سبب خیانت در اموال مردم
۱۸۵.....	تهدید کردن ابن عباس به سبب فساد مالی و خیانت به بیت المال
۱۸۸.....	تهدید کردن مصقلة بن هبيرة به سبب تقسیم غنائم مردم میان خویشان وندانش
۱۹۰.....	احضار به مرکز و استیضاح
۱۹۰.....	احضار منذر بن جارود
۱۹۱.....	استیضاح عبد الله بن عباس
۱۹۳.....	برکناری از مقام حکومتی

عزل منذر بن جارود	۱۹۳
عزل معاویه بن ابی سفیان	۱۹۳
عزل ابوالاسود دؤنلی	۱۹۵
نمونه‌ای دیگر	۱۹۶
مجازات و کیفر خیانت‌کنندگان به حقوق مردم از منظر آنان	۱۹۷
مجازات ابن هرمه به سبب خیانت	۱۹۹

فصل ششم

نتیجه‌گیری و پیشنهادها	۲۰۱
نتیجه‌گیری	۲۰۱
پیشنهادهای	۲۰۴
کتابنامه	۲۰۷
منابع فارسی	۲۰۷
منابع عربی	۲۱۰

مقدمه

دین مبین اسلام، برای تمامی ابعاد زندگی انسان برنامه دارد. بخش مهمی از این قوانین و برنامه‌ها درباره حکومت و شئون مختلف آن است. خداوند هنگام معرفی حضرت داوود علیه السلام می‌فرماید که ما علاوه بر دانش و حکمت، به او حکومت نیز بخشیدیم.^۱ بنابراین بدون برپایی حکومت اسلامی هم، نمی‌توان انتظار اجرای قوانین اسلام را داشت. از این رو تلاش و مجاهدت در راه برپایی نظام اسلامی، از اهمیت و ارزش ویژه‌ای برخوردار است؛ اما مهم‌تراز برپایی حکومت دینی، حفظ آن و جلوگیری از بروز آسیب‌هایی است که بقای آن را به خطر می‌اندازد.

مهم‌ترین ارکان هر نظام و از آن میان نظام اسلامی، مردم و زمام‌داران آن هستند. این دو رکن، همان گونه که می‌توانند پشتوانه ماندگاری حکومت باشند، قادرند آن را در سراسیمی سقوط و انحطاط قرار دهند و از همین رو آفاتی هم که در مسیر انقلابی اسلامی هستند، به دو بخش کلی تقسیم می‌شوند: آفات مردم و آفات زمام‌داران.^۲

ما در این نوشتار، آسیب‌های مربوط به زمام‌داران در حکومت اسلامی را بررسی می‌کنیم. هر نظامی برای اداره امور، ناگزیر از به کارگیری مدیرانی است که مسئولیت سازمان یا منطقه جغرافیایی خاصی را بر عهده بگیرند. صرف نظر از رهبری نظام که هم

۱. بقره (۱): ۲۵۱.

۲. مصباح یزدی، محمد تقی، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، ص ۳۶۰.

باید شرایط آن را داشته و هم از آفات آن به دور باشد. - و البته ما در این نوشته به آن نمی‌پردازیم. مسئولان و کارگزارانی هم که در بخش‌های مختلف، حکومت به کار گرفته می‌شوند، باید واجد شرایط باشند و از آسیب‌های پیش رو دوری گیرند. قدرت، ثروت و امکانات فراوانی که در اختیار مسئولان گذاشته می‌شود تا به کمک آن‌ها به اداره صحیح جامعه پردازند، می‌تواند زمینه‌ساز ظهور آسیب در عملکرد آن‌ها باشد.

آنچه در این نوشته به آن پرداخته می‌شود، آسیب‌هایی است که مسئولان در تعامل با مردم به آن‌ها دچار می‌شوند که البته خود بخش مهم و اثرگذاری از آسیب‌های پیش روی مسئولان به شمار می‌آیند.

از سویی، روش حکومتی امام علی (علیه السلام) در دوران نه چندان طولانی حکومتش، بهترین الگو برای شناخت این آسیب‌هاست؛ اینکه از نگاه ایشان عوامل ظهور، راه‌های پیشگیری و حتی مقابله با آسیب‌های کارگزاران کدام‌اند.

نهج‌البلاغه، که بهترین و گران‌سنگ‌ترین تجلی خطبه‌ها، نامه‌ها و منشورهای حکومتی است، منبعی مناسب برای شناخت آسیب‌های پیش روی کارگزاران در رفتار با مردم است.

در فصل اول، به جایگاه و نقش کارگزاران در نظام اسلامی پرداخته شده است. همچنین ضرورت شناخت آسیب‌های رفتاری آن‌ها و اهداف و دستاوردهای این شناخت از دیگر مباحثی هستند که در این فصل بررسی شده‌اند. آشکار است که کارگزاران، نمایندگان حکومت‌اند، و حسن یا سوء رفتار آن‌ها تا چه حد می‌تواند در نوع نگاه مردم به حکومت، بودن یا نبودن آن‌ها در صحنه و همچنین بقای حکومت یا انحطاط آن مؤثر باشد.

در فصل دوم، آسیب‌های پیش روی کارگزاران در رفتار با مردم، از منظر نهج‌البلاغه بررسی شده است. خودرأیی، دوگانگی در رفتار و گفتار، خشونت‌گرایی، دور شدن از شایسته‌گزینی و شایسته‌سالاری، رفاه‌زدگی و افزون‌خواهی و محدود کردن فضای نقد و طرد اندیشه‌ها، نمونه‌ای از این آسیب‌ها هستند. ناگفته نماند که می‌توان آسیب‌های

دیگری را نیز برشمرد، اما از آنجا که منبع این نوشتار نهج البلاغه بوده است، تحقیق نیز درباره آفاتی صورت گرفته که در نهج البلاغه نام برده شده است. این بخش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا برای پیشگیری یا مقابله، باید این آسیب‌ها را شناخت و آن‌ها را تجزیه و تحلیل کرد. چه بسا مسئولانی که از روی ناآگاهی، یا نشناختن این آفات، ناخواسته به آن دچار شده یا به سبب درک ناصحیح از خطرات آن، در صدد رفع آن‌ها برنیامده باشند. از سویی دیگر، فقط این کارگزاران نیستند که باید با این آسیب‌ها آشنا شوند و از آن حذر کنند، بلکه مردم نیز باید از آفاتی، که مسئولان در معرض آن‌ها هستند، آگاه باشند. این مردم هستند که با آگاهی و شناخت صحیح، راه را بر آسیب‌پذیری مدیرانشان می‌بندند. به هر صورت هر دو رکن اساسی حکومت، یعنی مسئولان و مردم، برای حفظ موجودیت نظام، ثبات و نشاط و ممانعت از سقوط و انحطاط آن باید با این آسیب‌ها و خطرات ناشی از آن‌ها آشنا باشند.

فصل سوم، علل بروز و ظهور آسیب در تعامل مسئولان با مردم را بررسی کرده است. برای پیشگیری از وقوع این آسیب‌ها ناگزیر از شناخت عوامل آن هستیم. به طور کلی، این عوامل به دو بخش تقسیم می‌شود: برخی از این عوامل مربوط به خصوصیات شخصیتی مسئولان است؛ ویژگی‌هایی چون بی‌تقوایی، نداشتن درک صحیح از جایگاه خود در نظام اسلامی، قدرت‌طلبی و فرورفتن در تمتهات دنیوی از این دسته‌اند. عوامل دیگر مربوط به حکومت و نوع رفتار آن با مسئولان است. اگر بر رفتار مسئولان نظارتی دقیق، صحیح و پیوسته صورت نگیرد یا به طور جدی با متخلفان مقابله نشود، اسباب آسیب‌پذیری آن‌ها فراهم می‌گردد.

در فصل چهارم، راه‌های پیشگیری از بروز آسیب در رفتار کارگزاران با مردم از نگاه نهج البلاغه شناسایی و بیان شده است. اسلام، همواره و در تمامی امور، تمرکز خود را بر پیشگیری گذاشته است. روشن است که اگر قبل از بروز آسیب، راه‌های پیشگیری آن، شناسایی شود، علاوه بر اینکه از بروز آسیب جلوگیری می‌کند، فوایدی چند را به همراه دارد: یکی اینکه حکومت، وقت و سرمایه خود را صرف مقابله با مسئولان نمی‌کند، دوم

اینکه عموماً مسئولان، نخبگان جامعه‌اند و چنانچه به دلیل گرفتاری در انحرافات، از صحنه مدیریت کنار گذاشته شوند، حکومت کم کم با طیفی از مدیران برکنار شده و به اصطلاح، چهره‌های سوخته مواجه می‌شود. در حالی که با اعمال راهکارهایی، بسیاری از این آسیب‌ها رخ نمی‌دهند.

راه‌های پیش‌گفته نیز به دو بخش تقسیم‌شدنی هستند؛ بخشی که در اختیار حکومت و در رأس آن رهبری نظام است و بخشی دیگر که مربوط به تفکرات و اعمال خود مدیران هنگام انجام دادن مسئولیتشان است. از بخش اول این راهکارها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: توجه داشتن به شایستگی کارگزاران در هنگام انتخاب آن‌ها، نظارت دقیق و صحیح بر عملکردشان، بهره‌گیری بجا و مناسب از ابزار تنبیه و تشویق و همچنین آگاه کردن مسئولان از وظایفشان و مردم نیز از حقوقشان.

تعامل صادقانه و شفاف با مردم، انتقادپذیری و درک واقعیات جامعه، نمونه‌هایی از راهکاری مربوط به مسئولان است.

فصل پنجم، به بیان راه‌های مقابله با کارگزاران منحرف و متخلف از منظر نهج‌البلاغه و ذکر نمونه‌هایی از آن در دوران خلافت ظاهری حضرت علی علیه السلام پرداخته است. چنانچه پس از به کارگیری تمامی تدابیر، برخی از مدیران در تعامل با مردم دچار آسیب شوند، حکومت ناگزیر است که با آن‌ها مقابله کند؛ زیرا در غیراین صورت، همه تدابیر فوق بی‌اثر خواهند بود. اگر به طور جدی مقابله نشود، هیچ مسئولی از گرفتار شدن در دام انحرافات بیم نخواهد داشت. به عبارتی دیگر، مقابله نکردن با متخلفان، دیگر مسئولان را نیز به آسیب‌زدگی ترغیب می‌کند. از این رو امام علی علیه السلام برای مقابله با آن‌ها از شیوه‌های مختلفی سود می‌جستند. روش‌هایی همچون تذکر و تنبیه، تهدید و بازگویی عواقب سخت انحراف، احضار به مرکز و استیضاح، عزل و همچنین مجازات متخلفان که هر یک در جای خود، بسته به نوع تخلف و با نظراتشان به کار گرفته می‌شدند.

به هر صورت اهمیت این آسیب‌شناسی، نگارنده را بر آن داشت که با تحقیقی در نهج‌البلاغه، به ابعاد و زوایای مختلف آن بپردازد. امروز که به برکت بصیرت عمیق مردم و

جانفشانی آن‌ها، میراث گران سنگ نظامی اسلامی برای ما به یادگار مانده، بر همه لازم است که تا سرحد توان برای حفظ، ثبات و پیشرفت آن بکوشند. مبدا این انقلاب، که در چگونگی پیدایش، حرکت و استقرار آن پس از حکومت مولای متقیان علی علیه السلام بی نظیر بود، دچار آفاتی شود که گریبان گیر اکثر انقلاب‌های پیشین را گرفت و آن، سقوط و انحطاط و یا انحراف از اصول است.

در پایان خاطر نشان می‌سازد که این اثر با همه تلاشی که در تدوین آن صورت گرفت، خالی از اشکال نیست؛ زیرا ادعای استخراج دقیق و صحیح مطالب مربوط به مقوله ارتباط کارگزاران با مردم از دریای عمیق نهج البلاغه، ادعایی گزاف است. از این رواز تمامی اساتید، پژوهشگران و صاحب نظران تقاضا دارد که با نقد یا پیشنهاد راهکار در رفع اشکالات و غنی‌تر کردن مطالب ما را یاری دهند.

امید است که این پژوهش و تحقیقاتی از این دست، در شناخت مردم و مسئولان از حقوق وظایفشان مؤثر واقع شود و بستری برای اجرا کردن هرچه بهتر معارف علوی در پهنه نظام مقدس جمهوری اسلامی گردد.